

Garo Sasuni: Ermeni-Kürt İlişkileri (1514-1800)

Posted on 03/09/2017

Sivas'ın doğusunda kalan bölgedeki Ermeniler Osmanlı Devleti ve Kürt Beyliklerine bağlı kalıyorlardı. Muhakkak ki bu 300 yıllık devrede, Ermeni ve Kürt Ulusları siyasi alanda ilişkiler içindeydiler, ne yazık ki bu konuda geniş bilgidен yoksunuz. Fakat bu konuyla ilgili birkaç önemli olaya daha ileride yer vereceğiz.

Her iki ulus arasındaki siyasi ilişkilerin fazla bilinmemesi, Ermeniler ve Kürtlerin siyasi ilişkiler içinde olmadıkları anlamına gelmez. Çünkü, öncelikle bu iki halk birbirine komşu idiler ve sonra da bu iki halk arasında yöneten yönetilen (Ermeni Kürt'ün tebaası idi) ilişkileri mevcut idi. Gerçektende bu karşılıklı ilişkiler, her iki ulus için de ileride kader tayin edici bir rol oynayacaktır. 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Ermeni-Kürt ilişkilerinin fena halde bozulmasının nedenlerini kavrayabilmek için bu tarihten 300 yıl önceki dönemin iç olaylarını tetkik etmeliyiz.

Bu 300 yılın gerçek durumunu ortaya çıkaran belgeler elimizde mevcut değildir. Fakat buna rağmen elimizde azda olmuş olsa, bulunan hem merkezi iller, hemde Ermenistan-Kürdistan hakkındaki tek tük bilgileri birleştirdiğimizde, Ermeni-Kürt ilişkilerinin bu dönemi hakkında genel bir fikir elde edebiliriz.

Öncelikle merkezi illeri ve Osmanlı-Kürt çarpışmalarının had safhasına ulaştığı bu dönemde bu illerin anarşik durumuna bir göz atalım. Bu anarşik durumun en büyük kurbanı geniş Ermeni yığınlarıydı. Onlar Bizans İmparatorluğu döneminde büyük bir toplumsal ve siyasi güç teşkil etmiş olmalarına rağmen, birbirini takip eden sürekli istilalara ve değişik idarelerin boyunduruğuna maruz kalarak, her türlü direniş cesaretini kaybetmişlerdi.

Bundan dolayı güçlü idarecilere yaranmak için kölece bir davranışı kendilerine yegane çıkar yol zannediyorlardı.

Ermeni Ulusunun, bedbahlığının en büyük nedenlerinden bir tanesinde, güçlü bir idareden yoksun oluşuydu. İstanbul bu iç bölgelerden çok uzaktaydı ve bu iç bölgeler ise sık sık idareci değiştirmekte idiler. Ermeni Ulusu Osmanlı ve Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt ilişkileri

Kürt iki ateşi arasında kalmıştı. Yüzyıllık komşu olarak Ermeniler daha çok Kürtlere sempati gösteriyor ve kendi varlığını koruyabilmek için onlarla daima anlaşma yolları bulmaya çalışıyorluyduysa, pratikte devleti temsil ettikleri için Osmanlı unsuruna ve idaresine daha öncelik vermeye kendisini mecbur hissediyor ve kendi emniyetini Osmanlının himayesinde arıyordu. İşte Ermeni Ulusu bu belirsiz durum içindeydi.

Bu dönemde bir yandan Kürt hareketinin ciddi bir siyasi niteliğe sahip olmamayışı ve öte yandan da Ermeni Ulusunun güçsüz durumda oluşu nedeniyle Ermeniler Kürt cephesine geçip Osmanlının bütün darbelerine karşı koymaya cesaret edemiyorlardı. Aynı zamanda Ermeniler kendilerine gerçekten en ağır baskıyı yapan Osmanlıların tarafına geçmede de çekingen davranıyorlardı, çünkü o zaman da hem iç içe yaşadıkları ve komşuları olan Kürtlerin hışmına maruz kalacaklarına ve hemde Osmanlının zulmünden nasıl olsa kurtulamayacaklarına inanıyorlardı.

Ermeni yöneticilerinin bu kararsız ve “iki yüzlü” siyasi tutumlarından dolayı, Ermeni ve Kürtlerin dostluğunun ne denli samimi oluşu bilinmemektedir. Aynı zamanda Kürtlerin siyasi tutumu da çelişki içindeydi. Birçok hallerde Kürtler Ermenilerin dostu durumunda, bazende Ermenileri ezen, yağmalayan bir tutum içindeydiler. Fakat genellikle diyebiliriz ki, Osmanlıların müdahalesi olmadığı dönemlerde hatta anarşi dönemlerindedede Ermeniler ve Kürtler arasında düşmanlıktan çok dostluk ilişkileri yer almıştır.

Bu anarşik döneme ait tek tük çeşitli bilgilerden başka Grikor Vartabet Kamahetsi (Daranağtsi)'nin "Kronoloji" (1) adlı eserini gözden geçirirsek, bu dönem hakkında çok önemli ve bu devredeki olayların tamamını anlamaya yardım eden bir fikir elde edebiliriz. Bu eserin birçok bölümünde Ermeniler ve Kürtler arasındaki ilişkileri anlatan paragraflar vardırki, bunlar incelemekte olduğumuz konunun aydınlatılabilmesi bakımından ilginçtir.

Daranağtsi, kendi çocukluk günlerindeki kargaşalıkları anlatırken şu ilginç bilgiyi vermektedir;

"... 1590 yılı Ağustos ayında Kürt Ulusu seferberlik ilan etti, bunlar ileri gelenler değil, önemsiz kişilerdi; hırsızlar, eşkiyalar, çobanlar ve basit köylüler idi. Onlar Keği (Kığı) Baron'una (2) hücum ettiler. O'nu öldürüp evini yağmaladılar. Daha sonra tekrar Yeznga (Erzincan) ilinin Yegeğyats bölgesine yöneldiler, büyük zararlar verip etrafı ateşe verdiler ve onlara karşı çıkabilecek hiç bir Bey veya Baron mevcut değildi..." (Yage. sayfa 23)

Aynı eserin başka yerlerinde şunlar yazılmaktadır.

"... 1595 te de aynı Kürt köylerinden olan Mahmud isimli bir Kürdün kardeşi Zora Gancer köyünde bir Yeniçeri tarafından öldürülmüştü. Bunun acısından dolayı Mahmud, etrafına topladığı Kürtlerle Sima köylerinde bulunan Yeniçerilerden bazılarını öldürdü ve etrafına çok miktarda Kürt askeri topladıktan sonra Serdar Mahmud lakabını aldı. Bundan sonra köylülere kesinlikle dokunmadı fakat Ye-niçerilere ve yolculara kervanlara) karşı kötü davranıyordu..." (Yage sayfa 33)

Daranağtsi, "Kronoloji"sinde Ermenilerin siyasi tutumunu belirten çok ti-pik bir örnek olan şu olayı bize anlatır. Sivas'taki Osmanlı Paşası büyük miktar-da asker toplayıp isyan halinde olan Kürt Azic'in üstüne yürür, fakat mağlup olup Sivas'a tekrar geri döner. İsyancı Kürtler, Azic liderliğinde Osmanlı güçlerini Si-vas'a kadar takip ettikten sonra şehri kuşatırlar. Osmanlı Paşası şehirdeki Türklere ve Ermenilere, Osmanlı birliklerine yardım için emir

verir. Ermeniler korkula-rından Paşa'nın emrine itaat ederek Kürtlere karşı çarpışırılar. Fakat Paşa'nın ye-nilgisi üzerine şöyle derler; "...Günahlarımızdan dolayı Paşa'nın kuvvetleri kırıl-dılar ve kendisi kaçmaya mecbur oldu..." (Yage. sayfa 26). Ve Kürtler Sivas'ı iş-gal edip hem Ermenileri ve hemde Türkleri kılıçtan geçirdiler, ancak kadınlara ve çocuklara dokunmadılar, çünkü Azic onlara el değdireni ölüm cezasıyla cezalan-dıracaktı.

Halbuki, bu olaydan önce yazarımız aynı isyancı Azic hakkında konuşur-ken O'nun Ermenilere, fakir halka ve yolculara zarar vermeyip yalnız, Yeniçerile-re ve Devlete karşı çarpıştığını yazıyordu. Ermeniler, Osmanlı Devletinin kudretliliğine güvenerek güçluden yana idiler ve bu nedenle geçici olarak galip vaziyette olan Kürtler tarafından Sivas'ta kılıçtan geçirildiler.

"... Günahlarımızdan dolayı" Osmanlılar mağlup oldular şeklindeki ifade-den Ermanilerin siyasi tutumu anlaşılıyor. Demekki Ermeniler Osmanlıları mu-zaffer görmek arzusunda idiler. Celalilerin (çoğunlukla Kürt isyancıları idiler) Os-manlılara karşı yenilgilerini Daranağtsi memnuniyetle bahsetmektedir. Şu halde ortadadır ki, bu merkezi illerde Ermeniler 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında birtaraftan Kürtlerle yakın komşuluk dostluğunu muhafaza etmek is-terken, diğer taraftan hem siyasi ve hem de güvenlikleri yönünden Osmanlı idare-sine sempati gösteriyorlardı. Osmanlılann buralarda idareye tam olarak hakim ol-malarıyla Ermeni Ulusunun bu bölgede nisbi barışa kavuşacağı ümidindeydiler. Ne yazık ki, bu hayali umut hiçbir zaman Osmanlı idaresinin bu döneminde ger-çekleşememişti.

Böyle olmakla beraber Kürtlerin Ermenilere karşı takındıkları tavır, Os-manlılara ve bilhassa Osmanlı idarecilerine takındıkları tavıra kıyasla çok daha olumludur. Fakat Kürtlerin dostane tavırları düzenli ve sürekli olmamıştır. Siyasi bir ittifakın Kürt ve Ermeniler arasında mevcut olmamayışı, giderek güçlenen di-ni ayrılık (Kürtler koyu İslam inancını yavaş yavaş benimsediler, fakat gerek Türk, gerekse Arap merkezlerinden uzak olan birçok bölgeler İslami fanatizmden uzak kalmışlardı) ve anarşik olaylar, Ermenilerin

zaman zaman Kürt akınlarından zarar görmelerine neden oldu. Böylece tanık olunan birçok olayların yazılı belgeleri o dönemde Kürtlerin Ermeni ulusuna çok fenalıklar yaptığını onaylar-ken, biz tam aksine o dönemlerdeki birçok olaylardan Ermeni ve Kürtlerin ger-çekte dost olduklarını çıkarıyoruz.

Burada bir kaç örnek vermek gerekmektedir. Daranağtsi eserinin 405. say-fasında şöyle demektedir.

“Yerkan Manastırları geçmişte Celali1er tarafından yıkılmıştı.

Celaliler burayı ateşe verip bütün yapıları yakmışlardı.”

Bu paragrafın biraz berisinde, aynı eserir falarında, aşağıdaki ilginç hikayeyi buluyoruz.

“Bir Kürt eşkiya gurubu Sebuğ dağdaki manastırlara (İnzivaya çekilmiş ruhanilerin seçtileri yer) girerler, Kürtler bütün Sağmoslan (dini şarkı ve manzumeleri içeren kitap), diğer kitapları, muhtelif kilise eşyalarını ve beğendikleri birçok eşyaları talan edip geri dönerler. Yurtlarına vardıklarında Allah’ın gazabına uğrayarak oradaki bütün insanlar ve hayvanlar bir hastalığa yakalanırlar. Bu durum üzeri bir kısım Kürtler ‘Siz herhalde Ermeni manastırlarına bir kötülük yaptığımızdan hastalık ve belalar üzerimize geldi’ diyerek eşkiya gurubunu sıkıştırırlar. Eşkiyalar kendi yaptıklarını itiraf etmeye mecbur kalırlar. Kürtler derhal kilise eşyalarını alarak Sebuğ dağındaki manastıra verir, eşyaları verip özür diler ve... oranın en yüksek din adamına kendilerini zorla takdis ettirip yerlerine yeniden dönerler.’

Daranağtsi, Kürtlerin tutumunu dini inançları çerçevesinde anlatmıştır. Bana göre Kürtlerin Ermeni dini müesseselerine karşı olan tutumları Hristiyanlığa karşı olan saygılarından ziyade, Ermenilere olan dostane hislerin doğurduğu yakınlıktan ileri gelmektedir. Hakikatende Kürtler genellikle Ermeni dini müesseselerine karşı ta zamanımıza kadar

devam etmekte olan bir saygı beslenmişlerdir. Birçok manastırlar Kürtler tarafından kutsal yer ve ziyaretgah kabul edilirdi. Bu saygının nedenlerinden biri şayet dini hürmet ise de, daha önemli olan diğer bir neden de Ermeni dini müesseseleri ve onunun kabul edilip O'nun dini liderlerini kendi aşiretreisleri gibi görmektir. Böylece din adamlarına karşı duyulan saygı ile Kürtlerin Ermeni Ulusuna da dostane duygularını göstermiş oldukları sonucu ortaya çıkar.

Yukarıdaki fikirlerimi daha da güçlendirecek, yabancı bir yazar olan Piton De Tournefort'un tanınmış "Voyage du Levant" kitabının ikinci cildinde, Ermeniler ve Kürtler arasındaki ilişkilere dair bir sıra bilgiler verilmiştir. Tournefort'un doğuya yaptığı gezi, Daranağtsi'nin "Kronoloji"sinden yakinen 60 yıl sonrasına, yani 1702 ye raslamaktadır. Tournefort'un anlatışından görülmüştür ki, o devrede henüz geçen asırdaki karışık durum kaybolmuş değildir. Yazar Osmanlı sınırları içlerine inerken, mıntıkanın emniyetsizliğinden dolayı Erzurum'a dönmekte olan Erzurum Paşasına refakat eder fakat, ancak kafilenin koruyucu askerleri sayesinde Erzurum'a emniyet içinde varabilir. Fırat kıyılarında botanik araştırmalar yapmak isteğiyle, Erzurum'dan hareket etmek arzusunda olan yazar Tournefort (ki aynı zamanda bir bilim adamıydı) a Erzurum paşası, kendi idaresinin şehirden dışarıdaki Kürtler üzerinde geçerli olmadığını çok rahatlıkla ve tabii bir şekilde anlattı, sonra da Ermeni manastırının başrahibine müracaat ederek onun yardımını garanti altına alarak Kürt bölgelerinde araştırma yapmasını tavsiye etti. Çünkü bu bölgedeki Kürtler Ermeni dini liderlerine büyük bir saygı içindedirler dedi.

Tournefort, Kürtlerin başıbozuk davranışlarını, insana çabucak kıyabilmelerini ve bilhassa onların Osmanlılara karşı nefretini uzun uzun anlatır. Bu şartlardan dolayı Avrupalı gezgin, hayatını emniyete almak için tedbirler almaya mecbur olur. Yazar Erzurum'dan üç saatlik uzaklıkta olan Ermenilerin Garmir Vank (Kızıl Manastırına doğru gidişini ve oraya varışını anlatırken şöyle demektedir.

".. .Manastırda oturmakta olan manastır başrahibi Piskopos (3) Ermenilerce en bilgili kişi

olara bilinmektedir. Bu vasıflandırmayı çok görmemelidir, çünkü Ermenistan'da bilimden anlayan yakinen hiç kimse yoktur. Aynı zamanda bize garanti vererek O'nun Kürtler üzerindeki etkisi çok büyüktür... ” dediler.

Tournefort, Garmir Vank Başrahibi ile birlikte Fırat kaynaklarına doğru yola çıkar ve yolda sık sık gözlerinde hücumu hazır oldukları belli olan Kürtlerle karşılaşır. Bunları her zaman Başrahip karşılayıp teskin etti ve bu sayede kabile yollarına devam edebildi.

Bir defasında tehditkar Kürtlerle uzun dialoglar yapmak zorunda kalan Başrahibi beklerken, Tournefort ve arkadaşları sabırsızlık ve korku içinde kalmışlardı.

“... Ermeni tercüman bize gelip, Kürtlerin Başrahibe peynir- ekmek sunduklarını anlattıktan sonradırki kendimizi biraz rahat hissedebildik. Aynı zamanda yaşlı adam yaklaşıp Kürtlere bir şişe rakı verdi. Biz o yaşlı adama meselenin ne olduğunu sorduğumuzda o, gülerek şöyle dedi; Kürtler fena insanlardır fakat, korkacak bir şey yoktur, çünkü Kürtlerin Ermenilere karşı duydukları eski dostluk ve Ermeni rahibine olan büyük saygıları bizi herşeye karşı korur.’ Ve hakikaten de Kürtler yiyip içtikten sonra uzaklaştılar ve Ermeni Başrahibi sevinç ifadesi taşıyan bir gülümsemeyle yanımıza döndü... ”

(P. de Tournefort, Relation d'un Vogaye de Levant, Cüt 2, Sayfa 115-116)

O döneme ait olayların basit bir analizi göstermektedirki, Osmanlı idare merkezlerinden uzakta kalan ve Yeniçerilerin başıbozuk davranışlarına uğramamış olan bölgelerdeki Ermeniler yoğun guruplar (kavim) şeklinde yaşayabilmişler ve hernekadar bazen Kürtlerin düşmanlığına manız kalmışlarsada, bu düşmanlık hiçbir zaman Osmanlıların imha edici niteliğinde olmamıştır.

Hovseb Emin'de eserinde Osmanlı sınırlarından Kafkaslara geçmek için Erzurum bölgesinde, Muş ve Bitlis'ten gelmekte olan Ermenilere rastladığını anlatır. Bu Ermeniler

Muş ve Bitlis bölgelerine hükmetmekte olan Kürt idarecilerinin gaddarlığından şikayet ederler, fakat o bölgelerde emniyetlerinin tam bir şekilde sürdüğünü “...başına altın koyup dolaşabilirsin...” sözüyle anlatıyordu. Bundan anlaşılıyor ki Kürt idarecileri gaddar olmuş olabilirler, fakat her bir kimsenin, kendi başlarına eşkiyalığa ve kırıma başvurmaması için bu idareciler bölgelerinde emniyet ve huzuru garanti altına almaya muvaffak olmuşlardı.

Halbuki Daranağtsi'nin anlattıklarından anlaşıldığı gibi 1550 yıllarından itibaren, Erzurum'dan Sivas'a kadar ve daha güneydeki bölgelerde karışıklık vaziyeti ve iç isyan hareketleri berdevamdı. Ermeni ulusu git gide bu bölgelerde erimekte idi ve bunlardan, varlıklarını korumak isteyenlerden çoğu guruplar halinde İstanbul'a ve Balkan'lara göç etmekteydiler. Tabii ki, bu baskı halleri Ermeni kitlelerinin kalbini, hem Yeniçerilere ve hem de Kürt Celali'lerine (Bu isyanlar dımbilli Kızılbaşların güçlü direniş hareketlerinin öyküsüdür) karşı öfke ve acıyla doldurmaktaydı. Fakat Celali'lerin bu hareketleri 18. yüzyılın başlarında nihai olarak insafsızca bastırıldı, ancak Dersim ve dolayları yarı bağımsızlık durumlarını muhafaza edebildiler.

Kendi topraklarında haksızlığa uğradığına inanan ve emniyetlerini temin edebilmek için her tarafa dağılan Ermeniler her iki tarafa karşı da öfke ile dolu olup bu düşmanlık hislerini nesilden nesile aktarıyorlardı. Daranağtsi ülkenin Ermenilerden boşalması hakkında bahsederken şöyle demektedir.

“Kafa (Kırım'da bir şehir)'dan İstanbul'a geldiğimizde Teodopolis (Yine Kırım'da bir şehir) üzerinden çok miktarda Ermeni oraya (İstanbul) geldiler. Bir kısmı İstanbul'da bulunduğum 1605 tarihinden iki yıl öncesi gelmişlerdi, birçokları daha sonra gelip Anadolu'ya, Rumeli'ye, Belgrad'a kadar olan bütün şehirlere ta Buğdan'a ve hatta Lehistan'a (Polonya) kadar göç ettiler.” (Kronoloji, sayfa 69)

16. ve 17. yüzyıllardaki korkunç karışık durumun sonucu, birçok Ermeni bölgeleri

Ermenilerden boşalmış ve Ermenilerin sayısı çok azalmıştı. 18. yüzyıla ait bilgilerin verdiği yaklaşık rakamlar bize oralardaki Ermeni kitlesinin miktarı hakkında gayet olumsuz bir fikir vermektedir, örneğin Toumefort ; " ... Erzurum'da 18 000 Türk, 6000 Ermeni, 400 Rum'un yaşadığı zannedilir." demektedir. Bu tür malumatlar iç bölgeler için de mevcuttur. Genellikle diyebiliriz ki, Ermeni illerindeki Ermeniler 18. yüzyılın başına kadar ya büyük göçlerle ya da baskı ve teröre uğrayarak o bölgelerde erimiş, azalmışlardır.

18. yüzyılda yavaş yavaş daha istikrarlı bir durum meydana gelir. Bir yandan Yeniçeriler gemlenip tesirini yitirir ve tamamen onlara bağlı Paşalar vazifelerinden uzaklaştırılır, öte yandan da Osmanlı idaresi 100 yıl süren çarpışmalardan sonra Kızılbaş Kürtlerinin gücünü kırıp, iç bölgelere hakim vaziyete gelir. Böylece Osmanlı idaresi Doğu illerinde gittikçe hakimiyetini güçlendirirken, aynı zamanda dikkatini Kürdistan'ın yarı bağımsız Beyliklerine teksif etti. Ve bizim de birazdan göreceğimiz gibi, 18. yüzyıldaki nisbi rahatlıktan sonra 19. yüzyılın başlanndan itibaren tatbik edilmeye başlanılan Osmanlı istila hareketleri, Ermeni Ulusunu tekrardan Osmanlı-Kürt ateşi arasında bırakacaktır.

Ermeniler ve Kürtlerin birlikte yaşadıkları bölgeler yönünden ikinci ve en büyük bölge esas Kürdistan ve Batı Ermenistan'ın doğu bölgeleridir. Ermeniler pratikte, 16. yüzyılın başında Kürtlerin teb'aları haline gelirken öte yandan ancak hukuken Osmanlı egemenliği altındaydılar. Bu çift boyunduruğun altında ezilen Ermeni ulusu, çok tabiidirki bu ağır baskıya karşı sessiz kalamazdı. Fakat ne yazık ki yazılı tarihi belgeler bu konunun niteliğini aydınlığa çıkartacak yeterlikte değildir. (4) Bilhassa 17. ve 18. yüzyılların olayları karanlık bir perde arkasında kalmaktadır.

16. yüzyılın başında Sultan Selim I ile Kürt Beyleri arasında yapılan ittifak neticesinde birçok bölgeler yarı bağımsızlıklarını elde etti. Osmanlı idaresi, sonraki yüzyıllarda bu bölgelerden bazılarını direkt olarak kendi hakimiyetine geçirmeye muvaffak oldu. Böylelikle Kürt Beyliklerinin sınırları zamanla büyük değişikliklere uğradı ve birçok yeni idari merkezler meydana geldi. Eğer, takriben 300 sene sonraki, yani 1800 yıllarına ait birçok

yazılı belgeleri tetkik edersek Kürdistan'ın ve Batı Ermenistan'ın sekiz paşalığa ayrılmış olduğunu görürüz.

A. Jaubert (5) "Ermenistan ve İran'da bir yolculuk" adlı kitabında Beyazıt, Muş, Van, Karakoçan (Dersim bölgesi), Cölemerk, Zaho, Amediye ve Süleymaniye'nin Kürt Paşalıkları olduğunu yazar. Hakikatende yukarıda bahsedilen sekiz Kürt Beylikleri 19. yüzyılda hala güçlü bir vaziyette iken bunlara karşı Osmanlı Devleti, kuvvetlerini seferber etme hazırlığındaydı. Hemekadar yukarıda bahsi geçen sekiz Paşalık içindeki Ermeniler, Yeniçerilerin ve Celalilerin zulmüne uğramış olmadılar ise de, Kürt feodal düzeninin baskısı altında git gide ezilip köleleşirken, diğer yandan da Osmanlı idaresinin yüksek memurları tarafından sömürülüyorlardı. Sasun ve Zeytun bölgeleri ile Hınıs, Muş ve Van bölgelerinde bulunan birkaç güçlü köy gurupları istisnaları dışında, geriye kalan bütün Ermeni ulusu vasallar' (feodal uşaklık) a mahsus şartlarla Kürtlerin ve Osmanlıların hakimiyeti altında idiler.

İngiliz Kinner 1813 te yapmış olduğu gezisini anlatırken şöyle der;

"Ermenistan'ın büyük bir kısmı güçlü paşalar tarafından idare edilir, bunlar şeklen Bab-ı Ali'ye bağlıdır, fakat O'nun emirlerine hiçbir saygı ve değer vermezler... Ermeniler kısmen Osmanlıların ve kısmende Kürt Beylerinin tebasıdırlar ve aynı zamanda her ikisi tarafından da sömürülmektedirler." (John Mac Donald Kinner, Voyage dans L'Asie et le Kurdistan, cilt 2, sayfa 143.)

Baskı altındaki Ermeni Ulusunun bu devirdeki durumu hakkında birçok kaynaklar mevcuttur. Kürtlerin yüzyıllar süren bu hakimiyeti Ermeniler ve Kürtler arasında uçurumu yavaş yavaş derinleştirerek, daha önceki devirlerdeki dostane ilişkilerin yerine, yöneten yönetilen ilişkilerini doğuracaktır. Jaubert'in ve Kinner'in kitaplarında hem Ermenilere ve hem de Reaya Kürtlerine karşı Kürt feodallerinin zulümlerini anlatan birçok sayfalara rastlarız. Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, Ermeniler mevcut durumdan son derece

hoşnutsuz ve ne şekilde olursa olsun Kürt beylerinden kurtulma isteğindeydiler. Kitabın bir yerinde Jaubert Ermenilerin güçlü bir direnişinden şu şekilde bahsetmektedir ;

“... Biz Hozlu Ermeni köyünde (Hınıs bölgesinde) gecelediğimizde buranın sakinleri Erzurum Paşası Yusuf Paşa'nın emrine aykırı olarak bizden para almayınca kadar bize barınak temin etmeyi red ettiler. (6) Osmanlılara mukavemet gösteren Hıristiyanlara biz ilk kez rastlıyorduk, fakat Ermenistan'ın bu kısmında Osmanlı idaresinin gücü hemen hemen yok gibiydi. Köylüler Kürtlerin hücumlarına karşı çarpışmaya alışık ve silahlıydılar, ne tehditten, ne ölümden korkmuyorlardı.” (P.A Jaubert, Voyage en Armenie et en Perse, sayfa 118.)

Görüldüğü gibi her yerde kölelik durumunda bulunan Ermeni Ulusu kendi varlığını müdafaa için güçlü direnişlerde bulunuyordu, fakat bu konuda elimizde ayrıntılı bilgiler yoktur, örneğin “Vuy Aleksan” şarkısı, her sene Toroslar üzerinden geçerek Muş ovasına varan Kürtlere karşı çıkan bir isyan hakkındadır. (7) İkinci bir ömek olarak “Mokats Mirzen” şarkısını alabiliriz. Bu şarkıdan anlaşıldığına göre Moks dağlık bölgesi Cezire'ye bağlı idi. İsyan etmiş olan bir Ermeni Bey'i olan Mokats Mirze, Cezire Paşası'nın yanına hile ile getirilip sonradan zehirlenerek öldürülmüştü. Fakat o devre ait Ermeniler ve Kürtler arasındaki kısmi savaşlar hakkındaki bilgiler bize kadar ulaşmış değildir.

O halde biz burada bildiğimiz konuları yazalım. 19. yüzyılın başında Ermeniler Kürt feodal paşaları tarafından iktisaden baskı ve Fiziki yönden tehlike altındaydılar. Ermeniler ilk fırsatta bu boyunduruktan kurtulmak için çırpınıyorlardı. Çünkü bu idare yüzyıllarca ve direkt tatbik edilen bir hakimiyet olarak ne iktisaden, ne uygarlık yönünden ve nede Osmanlılara karşı bir cephede birleşme imkanları yaratabilme yönünden Ermenilere hiçbir fayda temin etmiyordu. Kurtuluş yoluna ya daha yüksek seviyede egemen Osmanlı idaresinin veya- hatta yabancı Avrupa ülkelerinin müdahalesi ile varılacağına inanılıyordu. Bu olasılıklardan İkincisi, Ermeniler için en çok tercih edileniydi, çünkü bu takdirde hem Osmanlı ve hemde Kürt hakimiyetinden kurtulma olanağına aynı zamanda erişilirdi.

Gerçektende o tarihlerde Ermeniler Osmanlı hakimiyetinden kurtulma yolunu hıristiyan devletlerin ve bilhassa Rusya İmparatorluğunun müdahalesi ümidine bağlamışlardı. Aynı zamanda eğer bu umudun gerçekleşmesi çok gecikirse hiç olmazsa en az zararlı bir çözüm yolu olan Osmanlı Devletine taraf olmak istiyorlardı. Bu son özlem Kürt feodallerinin nüfuzuna son verilmesi ve Osmanlıların bu bölgelerde merkezi idareyi gerçekleştirebilmesi umudundan doğmaktaydı. Böylece Ermeniler ekonomik baskıdan ve fiziki yöndeki tehlikeden kurtularak siyasi bağımsızlığa ulaşmak için bir ön ortama kavuşacaklar ve çabalarını tek bir ezen güce, Osmanlı Devletine karşı yöneltebileceklerdi.

Osmanlı Devletine verilen bu güven umudunun nedeni, aynı zamanda Osmanlı Devletinin silahını artık sürekli bir şekilde Kürt Beyliklerine karşı yöneltmiş olmaları ve Kürtlerin Osmanlılar için bir çıban başı telakki edilmeleriydi. Daha öncede görmüş olduğumuz gibi Ermeniler 17. yüzyıl başından beri batı bölgelerinde (Erzincan-Sivas) karışıklıklardan kurtulmak için Osmanlı idaresinin zaferine taraftar bir tutum takınmışlardı. Halbuki bu bölgenin doğusunda ve Kürdistan'da birkaç asır boyu katlandıktan sonra 19. yüzyılın hemen başında Ermeniler feodal koşullar altında yaşayan Kürtlerle artık birlikte yaşama olanaklarının imkansızlığı fikrine yöneliyorlardı.

Osmanlı Devletinin Kürdistan'a karşı güçlü silahlı mücadelesi işte bu psikolojik atmosferin Ermeniler arasında var olduğu devreye rastlar. Aynı zamanda bu tarihlerde hem Kürtler ve hem de Ermeniler birçok isyanlarla kendi Ulusal Bağımsızlık Hareketlerini yürütüyorlardı.

Kaynak: Garo Sasuni, Ermeni-Kürt İlişkileri, Sayfa 35-43